

ANNA KOSSOWSKA

**PRZESTĘPCZOŚĆ I ZACHOWANIA DEWIACYJNE
WSPÓŁCZESNEJ MŁODZIEŻY POLSKIEJ
(BADANIA TYPU *SELF-REPORT*)**

Przestępczość młodzieży uważana jest powszechnie za jeden z najpoważniejszych problemów społecznych, zarówno w krajach takich jak Polska, przechodzących proces intensywnych przeobrażeń związanych ze zmianą ustroju, jak i w państwach względnie ustabilizowanych. Charakterystyczne, że w nowszych pracach kryminologicznych coraz częściej używa się właśnie określenia „przestępczość młodzieży” (*youth crime*) w miejsce powszechnie dotychczas stosowanego określenia „przestępczość nieletnich” (*juvenile delinquency*). Nie jest to jedynie moda językowa, ale raczej wyraz potrzeby szerszego spojrzenia na uwarunkowania, charakterystykę oraz konsekwencje zmian w obrazie przestępczości młodego pokolenia.

Przestępczość młodzieży budziła zawsze zaniepokojenie społeczeństw, zaś obecnie wydaje się ono bardziej nasilone. Panuje przekonanie (niekoniecznie podzielane przez wszystkich kryminologów), że przestępczość nieletnich uległa zmianie, że o ile poprzednio nieletni popełniali przede wszystkim drobne przestępstwa przeciwko mieniu, to obecnie następuje stopniowe przesunięcie charakteru przestępczości nieletnich w kierunku przestępstw z użyciem przemocy. Ponadto są, jak się sądzi, powody do przypuszczeń, że obniżył się wyraźnie wiek wchodzenia na drogę przestępstwa oraz że nieletnich charakteryzują silniej zaznaczone przejawy nieprzystosowania. W bardziej potocznych opiniach na temat przestępczości współczesnej młodzieży dominuje pogląd, że jest ona bardziej brutalna, bezsensowna i niejednokrotnie powiązana z działalnością zorganizowanych grup przestępczych.

D.P. Farrington (1992, cyt. za Newborn 2002, s. 548) stwierdza, że nasza wiedza na temat zarówno zmian obrazu tej przestępczości, jak i ich ewentualnych przyczyn jest niewielka.

Komentując oficjalne statystyki przestępczości nieletnich, konstatuje, iż najprawdopodobniej odzwierciedlają one raczej oficjalną reakcję na niezgodne z normą zachowania nieletnich niż ich rzeczywistą przestępczość.

Nie ulega kwestii, że dewiacyjne zachowania młodzieży są zarówno bardziej widoczne, jak i dokładniej kontrolowane niż analogiczne zachowania osób dorosłych (Newborn 2002, s. 540). Oznacza to, iż obecnie, w sytuacji gdy we wszystkich krajach wzrasta poziom lęku przed przestępczością, gdy wyraźniej niż dawniej widoczna jest tendencja do postrzegania w młodzieży grupy zagrażającej spokojowi społecznemu, posłuch znajdują doniesienia (medialne, ale także i wyniki badań) o drastycznym wzroście nasilenia przestępczości młodzieży.

Także w Polsce przestępczość nieletnich (a szerzej - młodzieży) postrzegana jest jako jeden z poważniejszych problemów społecznych będących konsekwencją procesów zmian społecznych zapoczątkowanych w 1989 r. Panuje przekonanie, iż przestępczość nieletnich uległa gwałtownemu nasileniu, a ponadto zmienił się zasadniczo jej charakter. A. Siemaszko (Siemaszko, Gruszczyńska, Marczewski 1999, s. 169) w podsumowaniu rozważań na temat zmian obrazu przestępczości po roku 1989 wskazuje na przestępczość nieletnich jako jedno z trzech szczególnie groźnych zjawisk, które nie znajdują adekwatnego odzwierciedlenia w statystykach. Dwa pozostałe to przestępczość gospodarcza i zorganizowana. W przestępczości nieletnich, zdaniem Siemaszki, najbardziej niepokojące wydaje się nie tyle samo zwiększenie liczby nieletnich przestępców, ile postępująca brutalizacja ich działań.

Można zadać w tym miejscu pytanie o to, co naprawdę wiemy o rozmiarach, dynamice i strukturze przestępczości nieletnich w Polsce.

Analizy statystyk policyjnych pozwalają na stwierdzenie, że mimo iż pozbawione agresji przestępstwa przeciwko mieniu nadal dominują w Polsce w przestępczości nieletnich, to jednak dane oficjalne potwierdzają rozpowszechniony pogląd o jej zmianie w kierunku zwiększonej agresywności. Wyrazem takiej tendencji jest wyraźnie widoczna w oficjalnych danych dynamika wzrostu zarówno liczby czynów karalnych zawierających elementy agresji (spowodowanie uszczerbku na zdrowiu, udział w bójce i pobiciu oraz rozbój), jak i liczby nieletnich podejrzanych o ich dokonanie. Oznacza to, że pamiętając o wszystkich zastrzeżeniach wobec oficjalnych danych dotyczących rozmiarów przestępczości, można przyjąć, że - najogólniej mówiąc - społeczeństwo prawdopodobnie styka się nieporównanie częściej niż poprzednio z nieletnimi, których czyny z racji zawartego w nich elementu agresji wpływają na wzrost poziomu lęku przed przestępczością, zwłaszcza w wydaniu ludzi młodych.

Mimo takiego obrazu wyłaniającego się z oficjalnych statystyk pozostaje otwartą kwestia - czy istotnie przestępczość młodzieży uległa zmianie. Jakie są jej rzeczywiste rozmiary i co jest przyczyną wzrostu jej nasilenia - jeśli faktycznie taki nastąpił? Pewne przybliżenie wiedzy na ten temat może dać połączenie analiz oficjalnych statystyk, wyników badań typu *self-report* czy wiktymizacyjnych oraz różnego typu badań kryminologicznych o charakterze jakościowym.

Celem prezentowanego tu badania było dostarczenie wiedzy na temat nasilenia wśród młodzieży polskiej zachowań dewiacyjnych, a szczególnie zachowań przestępczych. Istotne jest bowiem, wobec rozpowszechnienia poglądu o drastycznym wzroście przestępczości młodzieży, poznanie jej rzeczywistych rozmiarów, tj. także i tej części przestępczych zachowań nieletnich, która nie znajduje odbicia w danych statystyki policyjnej. Najlepszą metodą pozyskania tych informacji są badania typu *self-report* przeprowadzone na próbie ogólnopolskiej. Dotychczasowe badania polskie nie obejmowały swym zasięgiem całej populacji młodzieży; badano młodzież wiejską (Siemaszko 1986), uczniów szkół ponadpodstawowych w Warszawie (Siemaszko 1983) oraz reprezentatywną próbę młodzieży Warszawy (fragment międzynarodowych badań porównawczych; Kossowska, Krawczyk, Rzeplińska 1995) oraz młodzież Krakowa (Gaberle 2001).

Badania nasze przeprowadzone zostały na przełomie lat 2002/2003 metodą ankiety audytoryjnej w szkołach i objęły próbę losową populacji młodzieży w wieku 13-16 lat. Autorami koncepcji badań oraz narzędzia badawczego (kwestionariusz)

były dr hab. Anna Kossowska (kierownik badań), dr hab. Irena Rzeplińska oraz prof. dr hab. Dobrochna Wójcik z Zakładu Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych PAN.

Próba do badania jest losową reprezentacją młodzieży w wieku 13-16 lat. Badanie przeprowadzono metodą ankiety audytoryjnej w szkole z uczniami jednego oddziału szkolnego, wylosowanego spośród oddziałów na określonym poziomie nauczania. Założono przy tym, że oddziały szkolne są mniej więcej równoliczne i że każdy z nich obejmuje uczniów praktycznie z jednego rocznika. Takie założenie pozwoliło na przyjęcie stratyfikacji próby zgodnej z rozkładem populacji osób w wieku 13-16 lat i losowanie klas na odpowiednim poziomie w ramach szkół określonego typu proporcjonalnie do przyjętej stratyfikacji.

Podstawę do wyznaczenia liczebności warstw stanowiły dane opublikowane przez Główny Urząd Statystyczny w *Roczniku statystycznym demografii 2001* (stan na 31 grudnia 2000 r.).

Próba została dobrana w trzech fazach: wybór jednostek losowania klas szkolnych (miejscowości), równomierne alokowanie oddziałów (poziomów nauczania) w ramach dobranych jednostek i losowanie szkół oraz dobór klasy spośród oddziałów na jednakowym poziomie nauczania. W pierwszej fazie dokonano warstwowania ze względu na kryterium lokalizacji terytorialnej (16 nowych województw) oraz klasę wielkości miejscowości. W drugiej fazie doboru w wyznaczonych uprzednio miastach i gminach wiejskich alokowano równomiernie poziom nauczania (co oznacza wybór wieku respondentów) i w przypadku uczniów I klasy szkoły ponadgimnazjalnej jej typ. Następnie sporządzono spis szkół określonego typu w wylosowanej miejscowości. W istocie trzy losowane roczniki przypisane zostały do gimnazjum (trzy czwarte próby), a czwarty w równych częściach do liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego, technikum i szkoły zawodowej. Potem dokonano losowego uszeregowania szkół z listy - przyjmując, że pierwsza na liście szkoła tworzy próbę zasadniczą, a kolejne stanowią dla niej rezerwę na wypadek odmowy czy niemożności zrealizowania badania w wytypowanej szkole. W trzeciej fazie doboru telefonowano do wylosowanych szkół w celu ustalenia możliwości przeprowadzenia wywiadu i wyboru konkretnej klasy (oddziału szkolnego). Osoba prowadząca rozmowę, po uzyskaniu zgody dyrekcji szkoły na przeprowadzenie badania, wyjaśniała, ile klas (oddziałów) na danym poziomie jest w szkole. Po uzyskaniu tej informacji z tabeli Kisha wybierana była konkretna klasa wyznaczona do badania. W ten sposób zostało zachowane równomierne prawdopodobieństwo wejścia do próby badanych klas (bez względu na ich nazwę), a zatem losowość próby.

W rezultacie próbę stanowi 170 szkół dobranych w 161 miejscowościach.

Kwestionariusz do badania liczył 130 pytań i obejmował pytania dotyczące (poza podstawowymi danymi demograficznymi) sytuacji rodzinnej badanego, a także jego sytuacji szkolnej, przejawów zachowań dewiacyjnych oraz różnych zachowań ogólnie zaliczonych do kategorii przestępstw przeciwko mieniu, agresywnych, wandalizmu, wreszcie kwestii narkotyków. Badanych pytaliśmy także o okoliczności popełnienia czynów karalnych. Ostatnią część kwestionariusza stanowiły pytania, których celem było poznanie stosunku badanych do łamania norm prawnych.

Tabela 1. Zachowania dewiacyjne młodzieży

Zachowania dewiacyjne młodzieży (N = 3857)	Kiedykolwiek		W ciągu ostatnich 12 m-cv	
	l.b.	%	l.b.	%
Kupno pirackiej kopii płyt CD lub programów komputerowych		-	1897	49,2
Sprzedaż pirackich kopii płyt CD lub programów komputerowych		-	652	16,9
Hacking	351	9,1		-
Nielegalne kopiowanie, przegrywanie programów komputerowych	1014	26,3		-
Zabieranie rodzicom pieniędzy bez ich wiedzy (kradzież w domu)	1612	41,8	879	22,8
Kradzież pieniędzy lub rzeczy w szkole	571	14,8	220	5,7
Kradzież w sklepie		30,4	513	3,3
Kradzież w sklepie za granicą	1172	6,9		-
Kradzież kieszonkowa	266	3,8	66	1,7
Włamanie do domu, sklepu, kiosku	146	6,2	100	2,6
Włamanie do samochodu	239	4,4		-
Kradzież samochodu	170	2,0		-
Kradzież roweru	93	2,4		-
Zabranie przemocą bądź groźbą rzeczy lub pieniędzy - rozbój	262	6,8	139	3,6
Świadome kupno lub przyjęcie rzeczy pochodzących z kradzieży (paserstwo)	1111	28,8	656	17,0
Przemyt	571	14,8		-
Groźenie użyciem broni (gazu, noża, kija bejsbolowego)		-	270	7,0
Pobicie kogoś w grupie		-	617	16,0
Udział w bójce między dwiema grupami młodzieży	933	24,2		-
Pobicie kogoś samemu (nie w grupie)		-	1257	32,6
Pobicie kogoś z poważnym skutkiem		-	208	5,4
Groźby pod adresem nauczyciela		-	204	5,3
Uderzenie nauczyciela		-	58	1,5
Udział w „zadymie” kibiców	366	9,5		-
Niszczenie mebli w szkole		-	659	17,1
Niszczenie ławek w autobusie, pociągu, niszczenie przystanków		-	494	12,8
Niszczenie znaków drogowych		-	486	12,6
Umyślne zniszczenie samochodu		-	266	6,9
Graffiti		-	926	24,0
Podpalenie	301	7,8		-
Zażywanie narkotyków		-	455	11,8
Sprzedaż narkotyków		-	181	4,7

Jeśli chodzi o charakterystykę ogólną badanej populacji, to dziewczęta stanowiły 51,1% badanych, zaś struktura wiekowa była następująca: 13-latki - 23,2%, 14-latki - 24,3%, 15-latki - 25,8%, 16-latki - 26,7%.

Uczniowie gimnazjów stanowili blisko 75% badanych (dokładniej 74,4%), uczniowie liceów ogólnokształcących - 7,9%, liceów profilowanych - 6,2%, szkół zawodowych - 4,7%, zaś techników - 6,9%.

Mieszkańcy wsi stanowili 19,5% ogółu badanych, miast do 20 tys. mieszkańców 33,6%, miast o liczbie ludności od 20 do 100 tys. - 20,4%, miast 100-500-tysięcznych - 17,4%, zaś miast powyżej 500 tys. mieszkańców - 9,0%.

W niniejszym opracowaniu przedstawię jedynie ogólne dane odnośnie do zachowań przestępczych badanych, pomijając charakterystykę ich sytuacji rodzinnej i szkolnej oraz informacje na temat innych przejawów nieprzystosowania.

Podstawowe rozkłady odpowiedzi na pytania dotyczące zachowań niezgodnych z normą prawną przedstawia tabela 1.

Jak widać, badani przyznawali się na ogół do stosunkowo mało poważnych czynów - najczęściej do kradzieży w domu (zabierania pieniędzy rodzicom bez ich zgody), kradzieży w sklepie, świadomego kupna rzeczy pochodzących z kradzieży. Często jednak przyznawali się też do zachowań wprawdzie typowo młodzieżowych, ale jednak poważniejszych, bo zawierających element agresji, tj. udziału w bójce oraz pobicia.

Mogłoby się wydawać, że niewysokie liczebności deklarowanych zachowań o poważniejszym charakterze wskazują na małą wagę społeczną tych czynów. Dokonując jednak oszacowania na podstawie wyników z próby liczby nieletnich dopuszczających się ich w ogólnej populacji młodzieży 13-16-letniej, widzimy, że tak nie jest. I tak, można szacować, iż na przełomie 2002/2003 r. w Polsce 36 805 nieletnich uderzyło nauczyciela, 172 442 dopuściło się kiedykolwiek w życiu rozboju (w tym kilkanaście razy i częściej - 14 673), 135 706 dopuściło się pobicia z poważnym skutkiem, zaś 177 172 groziło użyciem noża, gazu itp. Pamiętać należy, że mowa jest tu o tzw. „normalnej” młodzieży, gdyż jak można sądzić - młodzież poważnie nieprzystosowana społecznie prawdopodobnie nie została z różnych względów objęta badaniami.

Analizując dane zawarte w tabeli 1, należy zwrócić uwagę na zaniżone, jak można sądzić, liczebności nieletnich przyznających się do zażywania narkotyków, w każdym razie w świetle wyników innych badań młodzieży szkolnej. Wytlumaczeniem może być albo tendencja młodzieży do ukrywania tego rodzaju praktyk bardziej niż innych zachowań, albo fakt, iż badaniami objęto młodzież całego kraju, także pochodzącą z małych ośrodków, w których dostęp do narkotyków bywa trudniejszy.

Bliższa analiza uzyskanych wyników wskazuje na następujące prawidłowości. Zachowania dewiacyjne uwzględnione w tabeli 1 zdecydowanie częściej przejawiają chłopcy. Ich zaangażowanie w działalność niezgodną z normą prawną jest znacznie wyższe niż w przypadku dziewcząt i to we wszystkich rodzajach czynów. Jedynym wyjątkiem jest specyficzne zachowanie niekoniecznie uważane za przestępcze, tj. zabieranie rodzicom pieniędzy bez ich wiedzy. Jego częstotliwość pozostaje wśród dziewcząt i chłopców praktycznie identyczna, choć różnica jest statystycznie istotna. Dziewczętom zdarza się to nieznacznie częściej.

Tabela 2. Zachowania dewiacyjne dziewcząt i chłopców (w %)

Zachowania dewiacyjne	Dziewczęta		Chłopcy	
	kiedykolwiek	w ciągu ostatnich 12 m-cy	kiedykolwiek	w ciągu ostatnich 12 m-cy
Kupno pirackiej kopii płyt CD lub programów komputerowych		35,7		63,3
Sprzedaż pirackich kopii płyt CD lub programów komputerowych		4,4		30,0
Hacking	3,0	-	15,0	-
Nielegalne kopiowanie, przegrywanie programów komputerowych	16,2		36,9	
Zabieranie rodzicom pieniędzy bez ich wiedzy (kradzież w domu)	43,4	24,4	40,2	21,3
Kradzież pieniędzy lub rzeczy w szkole	10,1	3,5	19,7	8,5
Kradzież w sklepie	22,6	9,3	38,7	17,5
Kradzież w sklepie za granicą	4,0	-	10,1	-
Kradzież kieszonkowa	2,0	0,5	6,0	2,8
Włamanie do domu, sklepu, kiosku	2,0	0,5	10,0	4,8
Włamanie do samochodu	1,5	-	8,0	-
Kradzież samochodu	0,5	-	4,0	-
Kradzież roweru	0,5	-	4,0	-
Zabranie przemocą bądź groźbą rzeczy lub pieniędzy - rozbój	3,2	1,5	10,0	4,3
Świadome kupno lub przyjęcie rzeczy pochodzących z kradzieży (paserstwo)	19,4		38,6	
Przemyt	11,0	-	19,0	-
Groźenie użyciem broni (gazu, noża, kija bejsbolowego)		3,1		11,2
Pobicie kogoś w grupie	-	8,2	-	24,2
Udział w bójce między dwiema grupami młodzieży	15,1	-	33,8	-
Pobicie kogoś samemu (nie w grupie)	-	18,2	-	47,7
Pobicie kogoś z poważnym skutkiem	-	1,7	-	9,2
Groźby pod adresem nauczyciela	-	3,0	-	8,0
Uderzenie nauczyciela	-	-	-	3,0
Udział w „zadymie” kibiców	3,0	-	17,0	-
Niszczenie mebli w szkole	-	8,6	-	26,0

Cd. tabeli 2.

"Niszczenie ławek w autobusie, pociągu, niszczenie przystanków	-	8,2	-	17,7
Niszczenie znaków drogowych	-	6,2	-	19,4
Umyślne zniszczenie samochodu	-	3,1	-	10,9
Graffiti	-	16,5	-	31,9
Podpalenie	3,4	-	12,4	-
Zażywanie narkotyków	-	9,0	-	14,0
Sprzedaż narkotyków	2,5	-	6,9	-

Uwaga: w tabeli odsetek badanych deklarujących zachowanie „w ciągu ostatnich 12 miesięcy” obliczono od ogółu badanych danej płci, a nie tych, którzy przyznawali się do zachowania „kiedykolwiek”.

Sprawdzając, na ile wybrane czynniki określające sytuację społeczną respondentów różnicują badaną populację pod względem stopnia zaangażowania się w zachowania o charakterze dewiacyjnym, stwierdziliśmy, że pomijając najsilniej różnicujący czynnik, czyli płeć, najbardziej istotne okazały się te, które wiążą się z sytuacją społeczną badanych, a więc przede wszystkim stopień zamożności (a konkretniej - niezamożności) rodziny, poziom wykształcenia ojca (ale już nie matki), ale zwłaszcza typ szkoły, do której uczęszczają badani. Typ szkoły wyraźnie koreluje z nasileniem zachowań dewiacyjnych. Poza czynami, które można by nazwać przestępstwami komputerowymi, istotnie częściej występującymi wśród uczniów liceów i techników, wszystkie inne zachowania dewiacyjne deklarowane są przez uczniów zasadniczych szkół zawodowych zdecydowanie częściej niż przez uczniów innych typów szkół (niekiedy 2-3-krotnie częściej). Także wśród uczniów szkół zawodowych największa jest proporcja badanych zaangażowanych w znaczną liczbę czynów oraz zachowania o największym ciężarze gatunkowym.

Te ostatnie dane uzyskano w wyniku analizy zmierzającej do wyłonienia z badanej populacji proporcji tych, których można określić jako młodzież przejawiającą poważne symptomy nieprzystosowania społecznego. Badano to, wykorzystując z jednej strony skalę zróżnicowania czynów badanych, tj. przyznawania się do popełnienia wielu różnorodnych czynów uwzględnionych w analizie, z drugiej zaś brano pod uwagę charakter i intensywność aktywności dewiacyjnej badanych, czyli wagę ich zachowań przestępczych. Obie te miary służyły do określenia poziomu nasilenia zachowań dewiacyjnych wśród nieletnich.

W podsumowaniu wyników należy podkreślić, iż nasilenie występowania różnych zachowań dewiacyjnych i przestępczych wśród młodzieży polskiej w roku 2002 było prawdopodobnie zdecydowanie słabsze niż społeczne wyobrażenia o nim. Wyniki uzyskane w badaniu różnicują się w zależności od zmiennych społeczno-demograficznych - płci, wieku, miejsca zamieszkania, a także typu szkoły, do której uczęszczają badani. Wyciągając wnioski na podstawie wyników tych badań, należy pamiętać, iż objęto nimi młodzież tzw. „zwykłą”, tę, która uczęszcza do szkoły (nawet jeśli niezbyt sumiennie) - ogólnie młodzież, do której można było dotrzeć za pomocą przyjętej procedury badawczej. Nie ulega wątpliwości, iż badania te nie dadzą odpowiedzi na

pytanie odnośnie do nasilenia zachowań dewiacyjnych młodzieży marginalizowanej. Analiza uzyskanych wyników wskazuje jednak, iż nawet analizując próbę badawczą tzw. „zwykłej” młodzieży, można wyróżnić kategorię młodzieży, której szczególnie niekorzystna sytuacja życiowa koreluje z większym nasileniem niektórych przejawów nieprzystosowania społecznego. Kategorię tę stanowią uczniowie zasadniczych szkół zawodowych.

Na zakończenie warto przypomnieć niektóre z odpowiedzi na pytania dotyczące postaw życiowych młodzieży i jej stosunku do prawa. Niepokojące wydaje się to, iż młodzież z dużą łatwością zdaje się usprawiedliwiać łamanie prawa za pomocą pozornie „racjonalnej” argumentacji, przy czym młodzież wielkomiejska oraz uczęszczająca do szkół dających większą szansę na osiągnięcie sukcesu życiowego w przyszłości, przejawia te postawy silniej niż pozostali.

LITERATURA

- Farrington D.P. (1992). „Trends in English juvenile delinquency and their explanation”, *International Yearbook of Comparative and Applied Criminal Justice*, nr 16.
- Gaberle A. (red.) (2001). *Przestępczość i zachowania dewiacyjne dzieci i młodzieży w Krakowie*. Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Kossowska A., Krawczyk J., Rzeplińska I. (1995). „Zachowania dewiacyjne młodzieży w Warszawie w 1993 r. (badania typu *self-report*)”, *Archiwum Kryminologii*, t. XXI.
- Muncie J. (2004). *Youth and Crime*. London: Sage Publications.
- Newborn T. (2002). „Young people, crime, and Youth justice”, w: *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford University Press.
- Siemaszko A. (1983). „Rozmiary i uwarunkowania zachowań dewiacyjnych uczniów szkół ponadpodstawowych z terenu Warszawy”, *Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne*, t. XIV.
- Siemaszko A. (1986). „Rozmiary i uwarunkowania zachowań dewiacyjnych młodzieży wiejskiej”, *Archiwum Kryminologii*, t. XIII.
- Siemaszko A., Gruszczyńska B., Marczewski M. (1999). *Atlas przestępczości w Polsce 2*. Warszawa: Oficyna Naukowa.